

G. Verhoeven, *Devotie en negotie. Delft als bedevaartplaats in de late middeleeuwen* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1992; Amsterdam: VU Uitgeverij, 1992, 383 blz., f59,50, ISBN 90 5383 089 8).

Delft telde in de late middeleeuwen een viertal devoties (Maria Jesse, Heilig Kruis, Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten en Maria ter Nood Gods) die als bedevaartcentra in twee parochiekerken een belangrijke functie binnen de stedelijke cultuur vervulden. Voornamelijk aan de hand van de opgetekende collecties van mirakelverhalen (in totaal 339 casussen) wordt in dit Amsterdamse proefschrift de Delftse bedevaartcultuur beschreven. Het is goed dat eindelijk eens een Nederlandse middeleeuwse bedevaartplaats aan een modem onderzoek is onderworpen. Er zijn nauwelijks studies op dit terrein voor de Noordelijke Nederlanden, terwijl er ruim materiaal voorhanden is.

Hoewel het hier om een stedelijke casusstudie gaat, treft men in dit boek ook relatief veel algemene informatie aan over bedevaarten en devoties. In de beschrijvingen van de cultusplaatsen worden diverse aspecten in relatie tot de bedevaarten aangeroerd en worden brede lijnen uitgezet, maar vaak ook niet meer dan dat. Als lezer hoop je telkens dat er op bepaalde interessante kwesties dieper en gedetailleerder wordt ingegaan. Als de auteur vermeldt dat het 'volgen van een processie' hoger werd aangeslagen dan een bedevaart die 'op een gewone dag' werd gehouden, zoek ik tevergeefs naar nadere informatie. Een ander voorbeeld is de vermelding van het ontstaan van de Delftse cultus van de Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten onder een soort religieus mecenaat van de hertogen van Bourgondië. Het uitgekende devotionele propaganda-offensief dat hiervoor door hertogen en paus werd aangewend, wordt echter weinig uitgewerkt en ingekaderd. Maar dit geldt ook wanneer wordt gesproken over gedrukte boekjes en prentjes als het 'allermooiste' middel om de devotie te propageren. Op verschillende plaatsen komt het drukwerk ter sprake, maar er is geen samenhangende analyse met betrekking tot deze propagandamiddelen. Ook belangrijke elementen uit de bedevaartstructuur als de broederschappen komen slechts zijdelings ter sprake. De bronnensituatie, die overigens voor Delft 'uitzonderlijk goed' wordt genoemd, zal mogelijk een rol spelen, maar de korte en toevallige vermeldingen (bijvoorbeeld onder 'Immateriële tegenprestaties' omdat een broederschap ergens in een van de mirakelverhalen wordt genoemd), doen de rol van de broederschappen te kort.

Een structuurprobleem is het feit dat er in het boek teveel wordt vastgehouden en opgehangen aan het stramien van de mirakelcollecties. De auteur komt er moeilijk los van. Terwijl volgens de titel het om een studie over 'Delft als bedevaartplaats' gaat, is de uitwerking meer 'de bedevaartplaats Delft aan de hand van mirakelboeken'. Een voorbeeld: een cruciaal onderdeel in de devotiestructuur zijn de processies en met name die op feestdagen van de Maria's; niet alleen voor de stad maar ook in relatie tot de bedevaartgangers. In de mirakelverhalen komen de processies nauwelijks voor, daarom wordt er slechts één pagina — in heel algemene bewoordingen — aan gewijd. Zo ook wordt er over de deelname van vroedschap, schutterijen en gilden aan deze processies weinig of niets vermeld. In de studie van Oosterbaan over de Oude Kerk te Delft in de middeleeuwen, komt men meer te weten over Delftse processies met betrekking tot de culten. Mogelijk achtte de auteur herhaling weinig zinvol, maar op basis van het materiaal dat Oosterbaan reeds verzamelde, hadden nieuwe verbanden kunnen worden gelegd. Met name over de sterke relaties die er tussen de stedelijke en kerkelijke overheid bestonden bij het organiseren van de processies, en over de relaties tussen ommegang en jaarmarkt.

In het algemeen is er sprake van een weinig geïntegreerde benadering: de cultusplaatsen zijn als op zichzelf staand behandeld, te weinig in relatie tot de stad en maatschappij en de gevolgen voor de stad. Verhoeven had daarbij niet zo ver hoeven gaan als Mervyn James in zijn onderzoek' naar de laat-middeleeuwse Engelse stad, maar het nu gepresenteerde is naar mijn mening wat mager. Het boek heeft wel een inleidend hoofdstuk over Delft maar dat steunt voornamelijk op losse institutionele gegevens. Ook het chronologische einde van het boek is wat eenzijdig: was er niets te zeggen over de devotionele veranderingen in de zestiende eeuw—die 'late middeleeuwen' uit de ondertitel —en de confrontaties met reformatorische ontwikkelingen?

Interessant zijn weer de conclusies in hoofdstuk zeven, handelend over wie de pelgrims waren. De reikwijdte van Delft blijkt namelijk verrassend beperkt: de meeste 'bedevaartgangers' komen uit de stad zelf en uit de zuidwesthoek van Holland en zijn vooreen groot deel van het vrouwelijk geslacht. Deze gegevens van Delft worden door Verhoeven in 'tegenspraak' geacht met de mirakelonderzoeken van Finucane en Sigal van bedevaartsoorden in Engeland en Frankrijk. Was in Delft slechts 38% van het mannelijk geslacht, Finucane berekende voor Engeland een percentage van 61. Het feit dat Delft een sterk lokale devotie blijkt te hebben, is mijns inziens juist een belangrijke reden voor de gender-verschillen. De Engelse bedevaarten over langere afstand waren immers voor vrouwen-alleen moeilijker te verrichten. Ook houdt de auteur geen rekening met het feit dat Finucanes onderzoek betrekking heeft op oude devoties van mannelijke heiligen, terwijl het in Delft de relatief nieuwe Maria- en Christusdevoties betrof. In methodologisch opzicht rijst de vraag of het mogelijk is de Delftse mirakelen uit de veertiende-zestiende eeuw te vergelijken met mirakelen uit Engeland en Frankrijk (bij de laatste bovendien afkomstig uit hagiografieën) van vóór ca. 1300 en in relatie tot geheel andere typen heiligen om dergelijke verschuivingen vast te stellen? Het lijkt op een wat geforceerde dwang tot comparatief onderzoek. In dat geval had er niet zo ver gezocht hoeven te worden. Terwijl er moderne edities bestaan van de mirakelverhalen van Amersfoort en Den Bosch, worden deze slechts enkele malen (in een noot) ten tonele gevoerd. Telkens mis ik vergelijkingen met deze vrijwel contemporaine mirakelverzamelingen uit Nederland. Het feit dat het overgrote deel van de vereerders uit Delft afkomstig was, schept ook een probleem. Allereerst terminologisch: hebben we in dat geval nog met bedevaartgangers — de auteur spreekt meestal van 'pelgrims' — van doen? In hoeverre zijn ook in dit opzicht vergelijkingen met andere bedevaartplaatsen mogelijk? En waarom zijn ook andere lokale vereringen (sacramentsdevotie) in Delft niet in het onderzoek betrokken, waar wel gegevens maar geen mirakelboeken van bekend zijn? Een dergelijke afbakening wordt niet aan de orde gesteld.

In het laatste en interessante hoofdstuk (157-184) over de inkomsten uit de devoties wordt de pakkende allitererende titel van het boek waargemaakt. De financieel-economische aspecten van de bedevaartplaats worden er op heldere wijze geanalyseerd: alle devotionele inkomsten worden vergeleken en in een breder kader van geldelijke inkomsten geplaatst. Hieruit blijkt onder meer dat de succesvolle culten een substantiële bijdrage aan de parochiële inkomsten hebben geleverd. Een en ander niet in een gelijkmatige trend, maar plaatsvindend met pieken in de tijd en in samenhang met grote uitbreidings- of bouwwerkzaamheden aan beide Delftse kerken. Ook kon een samenhang worden vastgesteld tussen hogere inkomsten en toenames in de optekening van mirakelen. Voordit hoofdstuk werd wel meer vergelijkend onderzoek gedaan naar situaties elders in de Nederlanden. De parallellen die Verhoeven daardoor kon vaststellen, maken de conclusies des te overtuigender. Ten slotte ontleent het boek een belangrijk deel van zijn waarde aan de gedegen tekstuitgave (197-307) van de nog niet of niet goed geëditteerde

Delftse mirakelverhalen (Maria Jesse, Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten, Heilig Kruis).

Niets is gemakkelijker voor een bespreker om te melden wat hij allemaal graag gezien zou hebben. Deze heel leesbare studie van Verhoeven bevat evenwel veel waardevols en we vinden erin een goede bundeling van de gegevens en een op enigszins traditionele wijze gemaakte analyse van Delft als bedevaartplaats, voornamelijk op basis van de overgeleverde mirakelboeken. De vraag gesteld in de inleiding 'hoe functioneerde geloof in de wonderkracht in het alledaagse leven?' is voor mij echter nog niet afdoende beantwoord. De casusbehandeling van Delft als bedevaartplaats, in structuur en beleving, is nog niet geheel klaar. Aan de andere kant reikt de auteur zoveel nieuwe informatie aan en zijn de geëditeerde bronnen zo interessant dat het voorliggende werk veel nieuwe gezichtspunten oplevert. Het is zonder meer een verrijking dat deze bedevaartplaats op een vakkundige wijze nader is bestudeerd, en tegelijkertijd vormt het weer een goed fundament voor een meer vergelijkende studie over het functioneren van een aantal laat-middeleeuwse bedevaartplaatsen en de bedevaartpraktijk in de (Noordelijke) Nederlanden.

P. J. Margry

1 M. James. 'Ritual, drama and social body in the late medieval English town', *Past & Present*, IIC (1983) 3-29.

H. Kokken, *Steden en Staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Dissertatie Leiden 1991 ; Hollandse historische reeks XVI; 's-Gravenhage: Hollandse historische reeks, 1991, ix + 339 blz., f65,-, ISBN 90 72627 06 7).

Met dit Leidse proefschrift wordt een belangrijke lacune in de historiografie over het middeleeuwse Holland weggewerkt. Over het ontstaan en de werking van de zogenaamde representatieve instellingen was in de Noordelijke Nederlanden, zeker voor zover het het oude graafschap Holland betrof, tot voor kort weinig bekend. De veelal oudere literatuurhuldigde bovendien een strak rechtshistorisch standpunt. Kokken heeft pionierswerk verricht voor het gewest Holland en meteen aansluiting gezocht bij een benaderingswijze die voor de Zuidelijke Nederlanden reeds belangrijke onderzoeksresultaten had opgeleverd. Prevenier en Blockmans voor het graafschap Vlaanderen en Uyttebrouck voor het hertogdom Brabant hadden namelijk in de voorbije decennia de klemtoon gelegd op een sociaal-politieke en functionele aanpak. Eerder dan in wetgevende teksten op zoek te gaan naar de verhouding tussen vorst en onderdanen, wordt daarbij vanuit de praktijk van de standen vertegenwoordiging onderzocht hoe de representatieve organen georganiseerd waren, welke hun samenstelling was, met welke frequentie zij vergaderden en op welke specifieke terreinen zij actief waren. Door de concrete deelnemers en de door hen behartigde belangen centraal te stellen, wordt aansluiting gevonden bij de sociale en politieke geschiedenis in het algemeen.

Deze verschillende stadia in het overleg vinden logischerwijze hun weerslag in de opbouw van het boek. In de inleiding gaat uiteraard veel aandacht naar de bronnen. Deze zijn in sterke mate indirect: stadsrekeningen en vroedschapsresoluties en slechts ten dele direct: rekeningen van de Staten. In de daarop volgende schets van de algemene ontwikkeling tijdens de bestudeerde periode, waarin vooral het Groot Privilege van 1477 centraal staat, besteedt Kokken ook veel aandacht aan enkele institutionele aspecten, onder andere aan het tot dusverre enkel voor de latere periode (zestiende eeuw) gekende ambt van landsadvocaat. Volgen dan de eigenlijke